

ХОЛМЩИНА В ОБЛУДНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Обговорюючи давню історію Підляшшя, ми навели висновки Александра Яблоновського, одного з тих науковців, які відтворюють історичні процеси згідно з історичною правдою. Але є коло істориків, які намагаються інтерпретувати минуле відповідно до потреб. І тоді в історії з'являється момент облуди, який рано чи пізно створює скрутне становище. Цей процес показово відбитий в історії Холмщини, має у польському історичному письменстві глибоке коріння, яке сягає початків польської держави.

Прикладом такого процесу є коротенька, в одне речення, нотатка Нестора у «*Повісті минулих літ*» про похід Володимира на ляхів у 981 році і захоплення Червенських Гродів. Вона зробила у польській історіографії карколомну політичну кар'єру. І ось коли минуло багато століть, історики прийняли це як підтвердження того, що Червенські Гроди від найдавніших часів належали польським племенам, а отже, автоматично у X столітті увійшли до складу держави Мешка I, завдяки чому Польща отримала на них усі історичні права. Згадка Нестора була крихким доказом, але про докази ніхто не питав, ніхто не підозрював, що назва *ляхи* могла тоді не стосуватись польських племен, ніхто не звертав уваги на те, що держава Мешка I не могла тоді сягати Червенських Гродів, що в іншому місці Нестор пише: *ляхи та інші ляські племена прийшли з-над Дунаю* (див. *Історія...* Т. I. — С. 11). Запис Нестора обернувся для Польщі чудовим здобутком. Якщо перша в історії згадка говорила про відрив цих земель від ляхів, то вони му-сили бути з діда-прадіда польськими, і польська держава мала право їх анексувати без огляду на те, хто на цих землях мешкав. Ця засада бу-

ла основою політики II Речі Посполитої, стимулятором нищівних операцій — партизанських у роки окупації, а на початку «народної влади» — війська, служби безпеки і міліції. І менторських повчань: *Тут є Польща, і прошу говорити польською*, повторюваних щодня окупантами у таких далеких забужанських повітах, як Дубно, Кремінець, Рівне, Костопіль чи Сарни. Не кажучи вже про Закерзоння чи про Холмську землю.

Але з плином років ця інтерпретація призвела до ускладнень в історіографії. Наприклад, нема жодних доказів приналежності Холмщини до Червенських Гродів. Отже, під знаком питання стає її підлеглість Мешку I, тобто її польськість. Якщо *Іпатська хроніка*¹ повідомляє, що галицько-володимирський князь Данило приблизно у 1237 році збудував Холм, то немає підстав називати його польським містом. Попри те Холмська наукова конференція в наш час авторитетно, але голосливо ствердила: «*Є цілком доведеним, що у період виникнення Польської Держави Холм як місто мусив існувати і входив до складу Червенських Гродів*»².

Відомо, що християнську віру Холмська земля прийняла від Київської Русі. А чому не від Рима в 966 році, коли було хрещено племена, підпорядковані Мешку I? Адже це не були безлюдні простори. Це підтверджують усі джерела — польські, українські, російські.

«*Останні дослідження на території так званих Червенських Гродів показали складну проблематику цієї території*, — пише сучасний дослідник Б.Ціммер³. — *На початку п'ятдесятих років було проведено дослідження у Надбужанському Гродку Грубешівського повіту, у Чермні Томашівського повіту, у Сонсядці і Ліпську Замойського повіту. У цих місцевостях виявлено залишки міст з періоду щонайменше X століття. З досліджень міст істориками й археологами може випливати, що ця територія не була «ляською» (польською), а належала до гіпотетичного племені бу-*

¹ Це фрагмент Галицько-Волинської хроніки: Руський літопис / За Іпатським списком переклав Леонід Махновець. — К., 1989. — С. 418.

² Kazimierz Janczykowski. Powstanie i najdawniejsze dzieje Chełma // Ziemia Chełmska. — Lublin, 1961. — S. 158 (Матеріали наукової конференції істориків, яка відбулась у Холмі 21 червня 1959 року).

³ Bolesław Zimmer. Miasto Chełm: Zarys historyczny. PWN. — Warszawa—Kraków, 1974. — S. 14.

жан, які культурно (археологічно) були перехідною формою між «ляхами» і русинами».

Цей удар по вірогідності інтерпретації запису Нестора діє на Ціммера приголомшливо. Шукаючи виходу, він називає бужан гіпотетичним племенем, хоча навіть польська енциклопедія подає, що таке плем'я існувало¹, а в українських енциклопедіях знаходимо цікаві подробиці на цю тему². І зовсім сенсаційно звучить повідомлення, що ці дуліби-бужани-волинці, які займають частину нинішніх Львівської і Волинської областей (колишній Ратнівський повіт), утворювали перехідну форму між ляхами і русинами. Автор не наважився і надалі говорити про польськість Гродів, бо речові докази заперечували цю теорію.

Наступний приклад. Один з науковців, Г.Верцінський³, ствердивши першість на цих землях польського осадництва, пише, що, оскільки:

а) панування руських і литовських князів на лівому березі Бугу кілька разів переривалось П'ястами,

б) у 1916 році у шести повітах колишньої Любельської губернії переважало польське населення — 96% у відношенні до 3,1% українського населення (замовчуючи, що так сталося після евакуації українського населення з Холмщини царськими військами),

в) назви річок Буг, Вепж, Гучва є суто польськими (sic!), то ні історичні права, ні фактичний стан заселення країни (...) не виправдали б від'єднання Підляшшя, як і Червенської Землі, від Польського Королівства.

¹ Про це говорять два записи у Wielkiej Encyklopedii Powszechnej PWN (Warszawa, 1963—1969):

ДУЛІБИ, східнослов'янське плем'я, яке проживало на Волині у 2-й половині I тисячоліття; Д. на початку X століття опинилися під владою Київської Русі; їх ідентифікують з волинянами (т. 3, с. 178).

ВОЛИНЯНИ, східнослов'янське плем'я, яке проживало на територіях понад верхім Бугом і Стиром; спочатку воно мало назву дулібів, від IX століття — бужан, а потім в(о)линян, може, від міста Волинь; приблизно у 981 році Володимир Великий включив їхню територію, яку потім назвали Волинню, до Київської Русі... (Т. 12. — С. 485).

² Відомості про те, що дуліби перебували «під впливом» великоморавської держави, потім опинились у складі племен, які утворювали Київську Русь і вже у 907 році брали участь у поході київського князя Олега на Візантію.

³ Henryk Wierciński. Ziemia Chełmska i Podlasie. — Warszawa, 1919.

Типовим прикладом фальшування історії є робота двох авторів — Владислава Цвіка і Єжи Редера «Адміністративно-територіальний розвиток Холмської землі»¹ зі згаданої конференції у Холмі. На думку авторів ця територія перед виникненням польської держави разом з племенами вісян і ледзян із Сандомірщини якийсь час залишалась у точно не окресленій залежності від великоморавської держави, потім могла на певний час перейти під зверхність київських князів або чеської держави, і є дуже правдоподібним, що територія Гродів [Червенських] потратила у сферу впливу держави Мешка I вже на початку панування цього володаря. Але далі в тексті автори визнають (с. 12), що зачаткування Холма і подальше виокремлення і зростання значення Холмщини припадають на часи Данила, сина засновника Галицько-Волинського князівства — Романа. Померлого у 1264 році Данила поховано у Холмі, й лише королева Ядвіга у 1387 році знову (?) об'єднала ці землі з Польщею. І від того часу, після бурхливого перехідного періоду, можна говорити про тривалий непорушний зв'язок Холмщини з рештою земель Польщі (с. 15). Отже, досить пізно, лише за часів Ядвіги, почався цей «тривалий непорушний...», після майже 40 років окупації Перемишля і Санока.

Всі історики одноставно стверджують, що Холмська земля була заселена від незапам'ятних часів (за В.Кубійовичем — у період пізнього палеоліту), але ніхто не говорить ким. Польській стороні досить запису руського літописця, бо якщо в цьому першому писемному документі записано, що ляхи втратили Гроди, то сумніватися в їхній польськості ніби недоречно.

Якось ніхто з сучасних дослідників не згадує, що на початку ХХ століття знайшлися документи, які заперечували польськість Холмщини. Їх опублікував саме Александер Яблоновський². Дослідник застерігає, що цей матеріал (...) в цілому не був достатнім для належного написання повнішого і зваженого в усіх своїх частинах нарису. Тут бракує даних про походження мешканців,

¹ Ziemia Chełmska. — Lublin, 1961. — S. 9 (Матеріали наукової конференції істориків, яка відбулась у Холмі 21 червня 1959 року).

² Źródła Dziejowe. T. XVIII. Część II. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym; T. VII. Część II. Ziemia ruskie. Ruś Czerwona. Opisane przez Aleksandra Jabłonowskiego. — Warszawa, 1903.

процес заселення цієї землі. Але і без того стан польськості в XVI столітті, тобто після досить довгого періоду «тривалого не порушеного зв'язку Холмщини з рештою земель Польщі», був представлений досить виразно. Ось що читаємо на с. 47:

«Все підгір'я Бескидів від краківського кордону аж до волоських вирубок (Буковини), напевно, не мало жодної латинської парафії (...) У Холмській землі, у всьому чималому Ратнівському Князівстві, яке мало на площі 43 квадратні милі 28 сіл, була тільки одна латинська парафія; у Грубешівському на 31 село також тільки одна, у Буському повіті Белзької землі на 69 сіл — лише 2 парафії».

Прийшло польське населення оселялось головним чином у містах, тому в кожному місці поселення був костел, а церков було кілька. Полонізація міст розвинулася вже у пізніший період.

Де ж за цей час зникли нащадки племен Мешка?

Знайшлися дані, що їх звідти... виселено! Майже як в акції «Вісла», лише у протилежному напрямку. Про це писав інший руський літописець¹ (цитуємо за згаданою працею Б. Ціммера, с. 14):

«В літо 6539 (1031) великий князь Ярослав і Мстислав собраста многи вої ідоства на ляхи і взяста гради Червенская опять і повойоваста ляцку землю і многи ляхи приведоста і роздѣлиша я. Великий князь Ярослав посади по Русі і сут сегодені». До цього дещо ускладненого тексту Б.Ціммер додає пояснення: *«Ярослав після завоювання Гродів виселив мешканців цієї землі... і розпочав колонізацію країни ляхів».*

Пояснення вийшло діаметрально протилежним: літописець писав про оселення ляхів на Русі, а коментатор поправляє, що це руських розселявали на лаській землі. І вже зрозуміло, що поляки тут були, але руські їх виселили...

На увагу заслуговує інша деталь. Під час археологічних досліджень на горі Данила у 1966 році відкрито середньовічну фортифікацію з кам'яно-дерев'яним валом і 5 рядами дерев'яного палісаду, що оточував узгір'я. Як зі здивуванням зазначає Б. Ціммер (припис 18 на с. 188): *«Розкопки несподівано були перервані з невідомих причин».* Знаємо ці «невідомі причини». Такі самі дослідження проводились після війни на Замковій горі у Перемишлі. І також не-

¹ Latopisiec Litwy i kronika ruska. — Wilno, 1827. — S. 114—115.

сподівано їх припинено «з невідомих причин». Це була таємниця полішинеля: перервано після встановлення, що знахідки, особливо сакральні, були такі самі, як у Київській Русі (рештки кафедральної церкви святого Івана Хрестителя круглої форми — тип будівлі відомий на сході від V століття), що суперечило теорії польськості Гродів. Відкрито оборонну вежу типу *стовп* — як у Холмі, Угруску і Столпі біля Холма. З дрібних предметів там були печатка володимирського князя Давида Ігоревича, а також численні хрестиколюпці, відомі в Україні у X—XII століттях. Влада дійшла висновку, що таких фактів не можна розголошувати, і наказала зупинити роботу, не називаючи причин. Подорожуючи у цей час по країні як журналіст, я особисто чув численні коментарі на цю тему.

З часом коло нащадків Мешка на Холмщині збільшувалось. Це видно з доповіді¹ на згадуваній конференції, де наводяться дві таблиці з двох праць: *«Огляд Люблінської губернії за 1904 рік»* і *С. Дзевульський. Статистика населення Любельської і Седлецької губерній з огляду на проект створення Холмської губернії*, що відповідає стану на 1.01.1906 року. Якщо ці таблиці об'єднаємо, то результат буде таким:

Віросповідання населення	Кількість за оглядом	Процент за оглядом	Процент за статистикою
Православного	72 866	41,3	33,5
Католицького	54 906	31,1	40,5
Протестантського	30 105	17,0	15,5
Іудейського	16 512	10,6	10,5

Проминемо той факт, що польське джерело зазначило процентну перевагу католиків, не підтверджуючи її даними про кількість мешканців. Важливішим є дещо інше: там, де після двох століть окупації була раптом аж одна латинська парафія у повіті, після п'яти віків католики почали становити більшість. Необов'язково навіть прийшло; саме царська політика в останній період призвела до того, що 200 ти-

¹ *Albin Koprukowiak. Rewolucja 1905 roku w powiecie chełmskim // Ziemia Chełmska. — Lublin, 1961. — S. 103* (Матеріали наукової конференції істориків, яка відбулась у Холмі 21 червня 1959 року).

сяч українських уніатів з Холмщини перейшли у латинський обряд Полонізації Холмської землі прислужились обидва окупанти.

Подальший процес відбувався швидше. У ХХ столітті тих автохтонів, що залишились, ліквідували протягом 40 років. Але це вже було століття не якоїсь там пари й електрики, а блискавичного технічного поступу, коли поряд із сучасним зв'язком опинилась скорострільна зброя, яку підкидали партизанам літаками за вказівками лондонського уряду. «Руському православному населенню» спочатку прислужились царські опікуни під час Першої світової війни, розкидаючи його на величезних просторах імперії і очищаючи територію для сусідів, які залишились на місці, а ті, у свою чергу, довершували справу. Спочатку силами війська і поліції знищили основу народу — церкву, а потім, під час Другої світової війни, визначили «спеців» — 700 чи 800 партизанів «Рися»-Басая — для знищення решти, тих недобитих у період «непорушного союзу».

Метою було винищення автохтонів. Силами власних лісових підрозділів, «Народного» Війська Польського, КБВ, МО, ВОП. У союзі з радянськими партизанами, до спілки з німецькою поліцією...

Але про це на «науковій» конференції у 1959 році ніхто не говорив. І ніхто з польських істориків не згадує про існування запису¹, який подає таку версію заснування Холма:

«Згідно з Божою волею місто Холм було збудоване так. (...) Одного разу під час полювання Данило побачив гарно залісені місця, оточені довкола полем, і запитав тамтешніх людей: «Як це місце називається?» І йому відповіли: «Холм є його ім'я». Уподобавши це місце, вирішив збудувати там містечко. І дав Богу обіцянку збудувати церкву на його честь.

І збудував містечко, але, побачивши, що Бог йому допомагає і святий Іоанн також, збудував місто, яке не змогли взяти татари у той час, коли Батий захопив усю Руську землю. Тоді й церкву святої Трійці спалено і наново побудовано».

¹ Це фрагмент Галицько-Волинської Хроніки: Літопис Руський / За Іпатським списком переказав Леонід Махновець. — К., 1989. — С. 392.

НАСЛІДКИ ОБЛУДИ

Польська історіографія постійно так препарувалася, щоб показати польські права майже на всю Україну, але цього неможливо було зробити без брехні. Український дослідник Я. Дашкевич¹ викриває низку таких обманів, водночас підкреслюючи, що вони часто просто суперечать здоровому глузду, не кажучи вже про загострення стосунків.

«Починаючи від середини XIV століття, — пише львівський історик, — Польща постійно проводила імперіалістичну політику, міняючи гасла типу «від моря до моря» та «вогнем і мечем». Творцем цієї ідеології був історик Марцін Кромер (1512—1589), який твердив, що більша частина Русі, а саме Поділля (яке нібито тягнеться до Чорного моря чи — згідно з іншими польськими істориками XVI століття — навіть до Азовського моря і Дону) і Полісся віками належали Польщі, а отримала вона цю землю від сцито-сарматських язигів. Пізніше ці землі від Польщі були забрані одного разу і вдруге, поки не було повернуто на основі Любелської унії. І так насправді записано у документі унії, що ці території «повертаються до Польщі». Фальшивання залишило сліди до нинішнього дня: у шкільному історичному атласі Молдавське Господарство між Поділлям і Чорним морем показано трохи яснішим кольором від Поділля і Галичини, які належали до Польщі, — з анотацією «вільно зв'язане з Коронаю», хоча нога польського солдата на берег Чорного моря ніколи не ступала».

¹ Ярослав Дашкевич. Для кого дорога у нікуди? Про польсько-українські відносини у минулому та сучасності // Україна — наука і культура. — К., 1993. — № 26—27. — С. 53—73.